

IV Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Eivissa, 1 i 2 d'octubre, 2010)

2012

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Coordinació:

Mateu Riera Rullan

Edita:

Vessants, Arqueologia i Cultura SL

ISBN:

978-84-937994-3-4

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

IV Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Eivissa, 1 i 2 d'octubre, 2010) / [Coordinació Mateu Riera Rullan]- 296 p. ; 21x21 cm.

ISBN 978-84-937994-3-4

M. Riera Rullán

1. Arqueologia – Eivissa – Congressos

902(460.32)

PRESENTACIÓ

Les IV Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, al igual que les tres primeres, han estat organitzades principalment per la Secció d'Arqueologia del nostre Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears. Aquestes jornades es varen celebrar a Eivissa els dies 1, 2 i 3 d'octubre de 2010. En representació de dita Secció el comitè organitzador va estar format per Glenda Graziani, Juan José Marí, Bartomeu Salvà i el sotasignat. D'entre ells crec que és de justícia destacar la magnífica labor realitzada per l'arqueòloga Glenda Graziani.

Però també cal esmentar que per aquestes quartes jornades es va comptar amb l'inestimable ajuda del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera i del Consell d'Eivissa. D'aquestes dues institucions es va poder gaudir, dintre del comitè d'organització, de les labors realitzades per Jordi H. Fernández, Director de l'esmentat museu, i de Josep Maria López Garí, Director Insular de Patrimoni del Consell pitius.

A tots ells els vull donar les gràcies i mostrar tot el meu reconeixement donat que crec sincerament que el resultat final de la feina feta va significar un vertader èxit per a tota la comunitat arqueològica balear. Amb la publicació que tenen a les seves mans podem tornar a dir que estam d'enhonorabona per l'excel·lent trajectòria que estan experimentant aquestes Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears. Cal recordar que a les primeres de 2006, fetes a Manacor i impulsades pràcticament en solitari per l'arqueòloga municipal Magdalena Salas, es varen presentar 12 xerrades i es van publicar els corresponents 12 articles. Aquella bona embranzida inicial va anar donant bons fruits i així, cinc anys més tard, a les IV Jornades, es varen arribar a presentar 36 xerrades i se n'han pogut publicar 34 signades per fins a 69 autors diferents. És a dir, que del

2006 al 2010 s'ha triplicat la presentació de treballs exposats i publicats, tots ells relacionats amb temàtiques íntimament lligades a les nostres illes. És una evidència que mirant cap enrere hem d'estar molt contents d'haver pogut viure les quatre jornades de Manacor, Felanitx, Maó i Eivissa, així com d'haver pogut fer realitat les seves quatre publicacions. Tot plegat crec que es pot qualificar de quasi miraculós, doncs pens sincerament que cinc anys enrere poca gent hagués apostat gaire a què s'hagués arribat fins aquí on hem arribat.

Vull remarcar que en aquest quart volum han presentat novetats, estudis i investigacions diversos professors de mitja dotzena d'universitats, tècnics insulars o municipals, directors de museu, etc., però majoritàriament arqueòlegs professionals lliberals. A tots ells, i sobretot a aquests darrers, els vull mostrar la meva admiració, donat que varen voler compartir la seva feina sense cobrar ni un euro, deixant algun dia de treball, i, en molts casos, pagant les despeses del desplaçament i l'allotjament de la seva pròpia butxaca.

Crec sincerament que tot plegat és una bona mostra de l'amor a la nostra professió de tots els que hem participat a les Jornades i a la present publicació. Fa goig veure que dintre del nostre gremi hi ha gent que sent vertadera vocació i que actua en conseqüència, conscient del fet que si no es dona a conèixer la feina feta, no s'està complint amb el deure de tornar a la societat allò que ens ha donat.

En la mateixa línia crec que s'ha de valorar molt positivament el haver aconseguit per primera vegada poder reunir professionals de l'arqueologia que treballen a Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera. Certament, des de l'inici de les Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, una de les coses que es volia potenciar era el poder compartir coneixements de

cadascuna de les illes, doncs aquesta era i segueix sent una de les mancances i de les assignatures pendents de la nostra comunitat científica.

En línies generals crec que el nivell de la majoria dels articles lliurats justifica de sobres la seva publicació. Evidentment molts d'ells han quedat una mica curts donades les limitacions d'espai que es pateixen en aquests tipus de miscel·lànies. Tot i això, se'ns dubte, serviran per a què tothom pugui introduir-se en les més que interessants recerques presentades.

No puc ni dec acabar sense demanar disculpes pel retard en la publicació d'aquestes IV Jornades. Sent justos però, devem assenyalar que foren diversos càrrecs del Consell d'Eivissa els que no varen acomplir els seus compromisos respecte aquesta publicació. Per tant, no som jo qui explicarà les causes de tot plegat, però sí que puc dir que des de la Secció no hem aturat de fer feina per a què aquest volum hagi arribat al bon port que a continuació podran contemplar.

Mateu Riera Rullan
President de la Secció d'Arqueologia del
Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en
Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears.

SUMARI

L'EXPLOTACIÓ PREHISTÒRICA DELS RECURSOS CUPRÍFERS D'ILLA DEN COLOM (MAÓ, MENORCA).....	11	SOBRE EL SISTEMA DE CIERRE DE LOS HIPOGEOS EN LA NECRÓPOLIS DEL PUIG DES MOLINS (EIVISSA).....	83
Bartomeu Lluï Estarellas, Laura Perelló Mateo, Mark A. Hunt Ortiz, Damià Perelló i Fiol Bartomeu Salvà Simonet		Jordi H. Fernández, Ana Mezquida	
APROXIMACIÓ A LA FAUNA MALACOLÒGICA MARINA EN EL JACIMENT DELS CLOSOS DE CAN GAIÀ. LANAVETA	19	LA NECRÓPOLIS RURAL DE CAN PEP DES FERRER. NUEVAS APORTACIONES SOBRE NECRÓPOLIS RURALES EN LA ISLA DE IBIZA.....	89
Miquel Àngel Vicens i Siquier		Glenda Graziani, Juan Jose Mari Casanova, Jonathan Castro Orellana	
RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL SECTOR OEST DEL JACIMENT DE CORNIA NOU (MAÓ, MENORCA).....	27	MATERIALS PÚNICS TROBATS AL LITORAL DE MENORCA.....	99
Antoni Ferrer Rotger, Montserrat Anglada Fontestad i Lluís Plantalamor Massanet		Octavio Pons Machado	
ESCOBRINT TREPUCÓ: RESTAURACIÓ I REINTERPRETACIÓ DE LA GALERIA I EL BARRI SUD DE MARGARET MURRAY.....	35	RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA REALITZADA A L'EDIFICI DEL CARRER SANT MIQUEL Nº 10-12 (PALMA DE MALLORCA). ESTUDI ANTROPOLÒGIC DE DOS ENTERRAMENTS ROMANS.....	105
Elena Sintes Olives i Silvia Villalonga		Sebastià Munar Llabrès, Francisca Cardona López	
SACRIFICIS I OFRENES EN EL SANTUARI DE LA SEGONA EDAT DEL FERRO DEL POBLAT D'ELS ANTIGORS (ILLA DE MALLORCA).....	43	LES RASSES DE CONREU D'ÈPOCA ANTIGA I EL PATRIMONI HISTORIC ARQUEOLÒGIC A EIVISSA: UN REPTA URGENT.....	115
Jordi Hernández-Gasch, Carles Velasco Felipe		Josep M ^a López Garí, Ricard Marlasca Martín	
EL PROCESO CONSTRUCTIVO DE LA TORRE I DEL YACIMIENTO DEL PUIG DE SA MORISCA.....	53	EXCAVACIÓ I MUSEÏTZACIÓ DEL JACIMENT ARQUEOLÒGIC DE L'ILLOT DELS FRARES (SES SALINES, MALLORCA). CAMPANYES 2009-2010.....	123
Emili Garcia Amengual		Mateu Riera Rullan	
LA UTILIZACIÓ DE ENGOBES EN LAS COMUNIDADES POSTALAYÓTICAS DE LA ZONA DE SANTA PONÇA (MALLORCA).....	61	<i>MENSAE</i> RECTANGULARES DE MÁRMOL DE LOS YACIMIENTOS DE LA ANTIGÜEDAD TARDÍA DE LA ILLA DEL REI Y FORNÀS DE TORELLÓ (MENORCA).....	135
Daniel Albero Santacreu, Jaume García Rosselló, Manel Calvo Trias		Silvia Alcaide González	
S1. UN EDIFICI SINGULAR EN EL SON FORNÉS D'ÈPOCA CLÀSSICA (SEGLES III A.N.E – I DE N.E.).....	71	EL SECTOR OEST DE SON PERETÓ (MALLORCA) ENTRE ELS SEGLES VI I VIII DC: EVOLUCIÓ HISTÒRICA I FUNCIONAL.....	143
Paula M. Amengual, Albert Forés Gómez, Lara Gelabert Batllori, Sylvia Gili, Jordi Hernández-Gasch, Vicente Lull, Rafael Micó, Cristina Rihuete, Roberto Risch.		Mateu Riera Rullan, Miquel Àngel Cau, Magdalena Salas Burguera	

INTERPRETACIÓ DE LES PRACTIQUES FUNERARIES I ANÀLISI ANTROPOLÒGIC DELS ENTERRAMENTS DEL SECTOR OEST DEL CONJUNT PALEOCRISTIÀ DE SON PERETÓ (MANACOR).....	151	L'ARQUEOLOGIA I L'ESTUDI D'EDIFICIS.....	225
Llorenç Alapont, Assumpció Malgosa, Gemma Prats-Muñoz, Roger Real, Magdalena Sastre		Antoni Ferrer Abàrzuza	
APROXIMACIÓ A LA GESTIÓ DELS RECURSOS FAUNÍSTICS DEL SECTOR OEST DE SON PERETÓ (MANACOR) ENTRE ELS SEGLES VII I VIII DC.....	159	ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ. UN JACIMENT PREHISTÒRIC AL SEGLE XXI.....	233
Alexandre Valenzuela, Damià Ramis		Joan Fornés Bisquerra, David Javaloyas Molina, Llorenç Oliver Servera, Tomeu Salvà Simonet	
ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE L'EXTENSIÓ I CRONOLOGIA DE L'ARS PURPURARIA A EBUSUS.....	169	ARQUEOLOGIA I PÚBLIC A MALLORCA, UNA TRISTA HISTÒRIA. REFLEXIONS A PARTIR D'UNA INTERVENCIÓ A SON CORRÓ.....	241
Benjamí Costa, Carmen Alfaro		David Javaloyas, Magdalena Sastre, Llorenç Oliver, Emmanuelle Gloaguen	
LA EXPOSICIÓN MONOGRÁFICA “MANURQA”. PROYECTO DIDÁCTICO DE BOSTON UNIVERSITY SOBRE LA EXCAVACIÓN DE UNA ESTRUCTURA ANDALUSÍ EN TORRE D'EN Galmés.....	179	ESTRATEGIAS Y ACCIONES EN EL DESARROLLO DEL PARQUE ARQUEOLÓGICO DEL PUIG DE SA MORISCA (CALVIÀ).....	249
Amalia Pérez-Juez Gil		Calvo, Manel; Albero, Daniel; Calderón, Maria; Gloaguen, Emmanuelle	
SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC EN EL CENTRE DE MANACOR. EVIDÈNCIES DE LA TRAMA URBANA DES D'ÈPOCA ISLÀMICA.....	187	PROSPECCIONES GEOFÍSICAS EN “ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ” (FELANITX, MALLORCA).....	255
Antonio Micol Argudo, Magdalena Salas Burguera		Christoph Rinne, Bartomeu Salvà	
PROJECTE JAUME IV – CAMPANYA 2008.....	193	L'ÚS DEL GEORADAR EN LA GESTIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC. L'EXEMPLE DEL PROJECTE DE RECUPERACIÓ I PEATONALITZACIÓ DEL FRONT COSTANER ENTRE CALA MORLANDA I S'ILLOT –MANACOR.....	261
Helena Inglada, Maria Llinàs		Antonio Ruiz, Helena Inglada	
RESULTADOS DEL CONTROL ARQUEOLÓGICO EN EL BALUARD DEL PRÍNCIP DE LA MURALLA RENACENTISTA DE PALMA DE MALLORCA.....	199	ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ: UN JACIMENT PREHISTÒRIC VIST PER LA PREMSA ACTUAL.....	269
Antonia Martínez, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis, María José Rivas		Almudena Briones Campos	
LA PRESÓ DE LA CASA CONSISTORIAL DE FELANITX: DE L'ARQUEOLOGIA DE SALVAMENT A LA POSADA EN VALOR DEL PATRIMONI HISTÒRIC.....	211	CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ DE CLOSQUES D'ESTRUÇ DECORADES A EIVISSA.....	277
Llorenç Oliver, Jaume Deyà, Magdalena Sastre		Laia Fernández Berengue, Helena Jiménez Barrero, Mónica Roselló Bouso, Teresa Rullán Garau	
ARQUEOLOGIA VERTICAL I EVOLUCIÓ ARQUITECTÒNICA DE LA TORRE DEL PALAU DE MANACOR.....	217	NOVES APORTACIONS A LA RESTAURACIÓ DEL VIDRE DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC D'EIVISSA.....	283
Magdalena Salas Burguera i Joan Pascual Femenias		Laia Fernández Berengue, Helena Jiménez Barrero, Mónica Roselló Bouso, Teresa Rullán Garau	

MATERIALS PÚNICS TROBATS AL LITORAL DE MENORCA.

Octavio Pons Machado¹

L'objectiu d'aquesta comunicació és la de donar a conèixer els materials púnics del nord d'Àfrica i d'Eivissa localitzats fins el moment a diferents jaciments subaquàtics de Menorca. La cronologia dels esmentats materials abasta del segle IV aC fins el segle I dC.

Els punts del litoral de Menorca on s'han recuperats dits materials són els següents:

PORT DE MAÓ

Gran port natural situat al llevant de l'illa de Menorca que funciona com a fondejador en època clàssica i en el qual s'han recuperat materials que abasten del segle IV aC fins al segle VII dC. El punts que del port de Maó que analitzarem són la Punta del Llatzeret i sa Punta d'en Redó, ambdós punts situats a la bocana del port, el primer al costat nord del port i el segon al costat sud.

Les ceràmiques recuperades a la Punta del Llatzeret són totes ebusitanes i corresponen a les següents formes: una vora de PE-22, una vora de PE-15, una vora de PE-16, tres vores de PE-17, recuperades als anys setanta del segle XX pel CISM, i una vora i un pivot de PE-25, recuperades per Amics del Museu de Menorca. Aquests materials ens proporcionen un ventall cronològic que va del segle III aC al segle I dC. La presència d'aquests objectes en aquest punt s'ha d'interpretar com un fondejador.

A la punta d'en Redó Amics del Museu de Menorca va recuperar la part superior d'una àmfora PE-25 ebusitana, juntament amb fragments d'àmfores grecoitàliques antigues, part superior d'una àmfora Dressel 7-11, la part superior d'una àmfora Late Roman 1 i un fragment de vora d'una Keay LXII. Els materials recuperats en aquest punts ens proporcionen un ventall cronològic molt ample que abasta del segle III aC fins el segle VII dC. Després de les prospeccions varem tenir accés

a una col·lecció particular on varem poder documentar la part superior d'una àmfora PE-25 ebusitana recuperat en aquest punt que es exactament igual al que es va recuperar a les nostres prospeccions. A nivell bibliogràfic coneixem la recuperació en un punt indeterminat del Port de Maó d'una àmfora PE-25 amb marca, que es troba dipositada en una col·lecció particular (BELÉN 1979, 194).

CALA D'ALCALFAR

Cala del llevant de Menorca, del terme municipal de Sant Lluís. S'han recuperat materials a la boca de la cala, davant la torre de defensa costanera del segle XVIII, i dins de la cala. Davant de la torre es va recuperar de manera casual en els anys seixanta del segle XX una àmfora púnica nord-africana del tipus Maña D amb la vora entrant triangular, que té una cronologia dels segles IV-III aC. (NICOLÁS 1972, 234). En prospeccions arqueològiques realitzades per Amics del Museu de Menorca en aquesta zona es va recuperar un pivot d'àmfora ebusitana PE-24 del segle II aC.

Dins de la cala Amics del Museu de Menorca va localitzar un fondejador que una volta va ser prospectat va proporcionar restes d'àmfores ibèriques de boca plana, grecoitàlica, Dressel 2-4 laietanes, Dressel 7-11, Haltern 70, Dressel 20, Gauloise 4 i Late Roman 1, així com restes de ceràmica de cuina nord-africana, cassoles, olles i tapadores. La cronologia dels materials recuperats abasta del segle III aC fins el segle VII dC. Pel que fa als materials ebusitans hem recuperat dues vores, un pivot i alguns fragments de cos d'àmfores PE-25. Hem de dir, també, que en el decurs dels treballs de prospecció varem poder documentar una gran quantitat de fragment de cos estriat que corresponien a àmfores ebusitanes, però, desgraciadament no varem poder localitzar cap resta de nansa, pivot o vora que ens permetés adscriure els esmentats fragments amb una forma concreta (PONS 2005, 452)

¹(Amics del Museu de Menorca)

ILLA DE L'AIRE

Petita illa situada al sud-est de Menorca, terme municipal de Sant Lluís. Així mateix, fins no fa massa anys, hi havia una font que rajava aigua dolça, font aprofitada per petites embarcacions per fer aiguada. Hem documentat materials ebusitans a dos punts de l'illa de l'Aire. El primer al moll d'Autoritat Portuària, situat al ponent de l'illa. El segon, Es Bol de s'Alga situat al extrem nord de l'illa i molt proper a la font d'aigua dolça.

En el primer punt hem recuperat materials que poden formar part d'un derelictes del segle primer on trobem àmfors Dressel 20 bètiques amb un exemplar de PE-25 ebusitana.

El segon punt és un fondejador relacionat amb la font d'aigua dolça que hi ha l'illa. És una petita raconada que permet fondejar a embarcacions de mitjana i petita mida. En aquest punt s'han recuperats materials clàssics que abasten del segle II aC fins el segle III dC i un possible derelictes medieval que s'ha de situar entre els segles XIV i XV dC. (PONS 2005). En aquest fondejador hem documentat la part superior d'una àmfora PE-25 ebusitana.

CALA DE BINISSAFÚLLER

Petita cala del sud de Menorca del terme municipal de Sant Lluís. Es coneguda per l'existència d'un derelictes excavat en els anys setanta del segle XX pel professor Fernández-Miranda juntament amb el CISM (FERNANDEZ-MIRANDA 1977; GUERRERO 1991; TEJEDOR 1978).

Les primeres excavacions del derelictes van posar al descobert una embarcació carregada d'àmfors de boca plana inicialment atribuïdes a la costa catalana. Els investigadors van dir que associades a aquestes àmfors hi havia els següents materials ebusitans: Tres vores i un pivot d'àmfora PE-14, una vora d'àmfora de PE-15, un plat de peix, una pàtera outturned rim amb roseta central i dos fons de gerra de base còncava. Materials que per ser sincrònics s'havien de datar en el segle III aC.

Prospeccions realitzades per Amics del Museu de Menorca a la cala han proporcionat abundants materials ebusitans repartits per diferents punts de la costa de la cala. Dits materi-

als no formen part del derelictes i segurament provenen de l'ús de dita platja com a fondejador. Els materials recuperats són els següents:

A la boca de la cala de Binissafúller, a uns quinze metres de fondària, s'han recuperat una vora de urna CC-99, dues vores d'àmfora PE-22, quatre vores d'àmfora PE-15 i tres vores d'àmfora PE-16. A un punt de la costa anomenat Terra a s'Illot es va recuperar una àmfora ebusitana quasi bé complerta que actualment forma part de l'exposició permanent del Museu de Menorca. En prospeccions realitzades en aquest punt hem pogut documentar la presència d'una gran quantitat de fragments de cos estriat d'àmfors ebusitanes i hem pogut recuperar dues nanses anulars d'àmfora ebusitana.

A ponent de la boca de la cala hi ha una llosa anomenada Llosa d'Enmig. En aquest punt hem pogut documentar la presència de fragments de cos estriat d'àmfors ebusitanes i hem pogut recuperar un fragment de vora d'àmfora PE-16.

A més dels materials ebusitans, s'han recuperat fragments d'àmfors romanes alt imperials, algunes ceràmiques islàmiques i fragments d'olles, cassoles i plats de vidriat de plom d'època moderna o contemporània.

CALASCOVES

És un dels jaciments subaquàtics més importants de Menorca. Està situat dins d'una cala del sud de Menorca al terme municipal d'Alaior i la seva funció va ser la de fondejador. La cala ofereix protecció dels vents de component nord i té unes fonts que proporcionaven abundant aigua dolça als navegants. Disposem de fonts documentals del des de l'edat mitjana fins el segle XVIII que ens donen notícies de d'utilització d'aquest punt del litoral de Menorca com a petit port.

El jaciment ha sofert dues campanyes d'excavació, la primera realitzada als anys setanta del segle XX pel professor Fernández-Miranda i l'arqueòloga Maria Belen (BELEN 1979) i la segona realitzada els anys 1986 i 1987 per l'arqueòloga Alcía Roderó Riaza (RODERO 1991). Ambdós grups d'investigadors van publicar part dels materials obtinguts a les excavacions i nosaltres hem pogut revisar la totalitat dels materials procedents de les dues campanyes d'excavació que es troben dipositats als fons del Museu de Menorca. En principi,

aquesta revisió dels materials que hem fet no canvia els resultats publicats fins el moment, però si ens venen a confirmar les dades obtingudes fins aquest moment. Tal com es pot apreciar a la publicació de l'any 1979 sobre el fondejador (BELEN 1979), la cronologia de la majoria dels materials es troba entre el segle IV i el segle II aC essent els materials d'època romana alt i baix imperial, així com d'altres èpoques, molt residuals.

Dels 5770 fragments ceràmics que hem pogut estudiar 2301 corresponen a vores de ceràmiques púniques. La procedència dels materials púnics localitzat en el fondejador és del nord d'Àfrica i d'Eivissa. Els materials africans són totalment residuals en respecte dels ebusitans, de les 473 vores d'àmfores púniques 69 corresponen a materials nord-africans i la resta a materials de taller ebusitans. Els materials púnics abasten cronològicament el segle IV i II aC, per exemple de les vores d'àmfora documentades tant sols hi ha 15 exemplars del segle I dC.

Les àmfores ebusitanes que hem documentat al fondejador corresponen a les següents formes:

Tipus	Nº Vores	Cronologia
PE-14	21 exemplars	2 ½ IV aC
PE-15	147 exemplars	1 ½ III aC
PE-16	69 exemplars	2 ½ III aC
PE-17	68 exemplars	II aC
PE-18	2 exemplars	I aC-II dC
PE-22	65 exemplars	IV-III aC
PE-24	17 exemplars	II aC
PE-25	7 exemplars	I dC
PE-41	8 exemplars	I dC

Les àmfores nord-africanes són les següents:

Tipus	Nº Vores	Cronologia
Maña D	6 exemplars	IV-III aC
Maña C2a	53 exemplars	II aC
T-7.4.3.1	8 exemplars	II aC
Maña C2b	2 exemplars	I aC

De l'estudi de les àmfores púniques recuperades al fondejador podem observar com entre finals del segle IV aC i el final de la segona guerra púnica les formes que arriben són majoritàriament ebusitanes, formes PE-14, PE-15 i PE-16 amb la imitació de les àmfores massaliotes del moment, la PE-22, ja que els materials africans només estan representats per 6 exemplars d'àmfora del tipus Maña D.

El segon bloc cronològic del fondejador, pel que fa a les àmfores, aniria del final de la Segona Guerra Púnica fins la conquesta romana de l'illa al 123 aC. En aquest moment observem com les produccions ebusitanes i les nord-africanes s'equiparen en nombre, hem documentat quasi bé el mateix nombre d'àmfores del tipus PE-17 com del tipus Maña C2a. Ambdós tipus de producció ens arribarien plegades dins els vaixells ebusitans, les primeres com a productes propis d'Eivissa i les segones com a productes provinents del nord d'Àfrica redistribuïts des d'Ebussus.

El tercer bloc cronològic estaria format per les àmfores ebusitanes tipus PE-18, PE-25 i PE-41, que abastarien cronològicament des de finals del segle I aC fins el segle II dC. Tal com hem dit la seva presència al fondejador és residual.

Pel que fa a la ceràmica de taula i cuina hem pogut identificar 2301 fragments de vora que corresponen a morters, plats, gerres, olles, morters, etc que tenen una cronologia que abasta de finals de segle IV aC fins el segle II aC. A nivell cronològic lliguen perfectament amb les àmfores recuperades al jaciment.

Les formes més abundants i que ens han proporcionat un major nombre d'exemplars són les següents:

Tipus	Nº Vores	Cronologia
Urna CC-99	388 exemplars	IV-III aC
Plat de Peix	78 exemplars	IV-III aC
Gerra EB-69	50 exemplars	III-II aC
Olla Fe-13/95	79 exemplars	III-II aC
Bol Carenat	429 exemplars	III-II aC
Morter AE-20/II-167	73 exemplars	V-II aC
Escudella hemisfèrica	555 exemplars	III-II aC

CANAL ENTRE MALLORCA I MENORCA

En un punt del canal de Menorca conegut entre els pescadors de barques del bou com Fangos Castellot, una barca del bou va treure de manera casual una àmfora bicònica de cos estriat ebusitana, probablement de la forma PE-17. (PONS 2005, 451)

CALA BLANCA

En els anys setanta del segle XX es va donar notícia de l'existència d'un derelictes davant de la Cala Blanca, petita platja del ponent de l'illa situada al terme municipal de Ciutadella. Dues peces recuperades per capbussadors esportius als anys seixanta del segle XX van ser dipositades al Museu Municipal de Ciutadella. La descripció i uns dibuixos d'aquestes peces van ser publicats per en Joan Carles De Nicolás (NICOLÁS 1974). Es tracta de dos colls d'àmfora, un de difícil classificació i l'altre correspon a una àmfora PE-25 ebusitana.

SA GALERA

Petita illa rocallosa situada a llevant de la boca del port de Ciutadella a l'entrada de la Platja Gran. Aquesta zona va actuar com a fondejador annex al port de Ciutadella i ha proporcionat material arqueològic que abasten del segle III aC fins el segle V dC. (PONS 2005, 450).

Els materials que ens interessem per el nostre estudi corresponen a àmfors i gerres púniques ebusitanes i a vores d'àmfors de salaons nord-africanes. Les àmfors del nord d'Àfrica són del tipus Maña C2a, dos pivots i una vora, mentre que les àmfors ebusitanes corresponen a les formes PE-22, dues vores, PE-15, una vora, PE-17, dues vores i dos pivots, i PE-25, representada per dues vores i dos pivots i un fragment de cos amb nansa allargada.

PORT DE CIUTADELLA

Entre els anys 2006 i 2009 amb motiu de les obres de remodelació del port de Ciutadella s'han realitzat un seguit de sondejos arqueològics a diferents punts del port per tal de determinar la presència d'elements de valor històrics a la zona. Aquest treballs han posat al descobert un seguit de materials, que actualment estan en procés d'estudi o pendents de publicació, que ens proporcionen un ventall cronològic que del segle V aC fins a l'actualitat. Cal destacar la presència d'una àmfora ebusitana PE-13, del segle V aC, cinc PE-15, dues PE-17 i dues PE-25 (RIERA et al. 2008). Podem observar la similitud, pel que fa a tipologia i cronologia, dels materials recuperats, al interior del port de Ciutadella amb els recuperats a sa Galera.

ES CAP DE BANYOS

A principis de la dècada de l'any 2000 la Guàrdia Civil va realitzar el decomís de quatre colls d'àmfora provinent de davant un punt del litoral de Ciutadella conegut com el Cap de Banyos al costat de Cala'n Forcat. Aquest colls d'àmfora actualment es troben dipositats al Museu Municipal de Ciutadella i corresponen a tres Dressel 20 de la Bètica i a una PE-25 ebusitana. (PONS 2005, 449).

A MANERA DE CONCLUSIONS

Aquest article no pretén esser una anàlisi exhaustiva de com es va desenvolupar el comerç ebusità a la balear menor, ni de quin van ser els seus mecanismes que el van promoure ni d'estudiar i analitzar o valorar la incidència d'aquest co-

merç sobre les comunitat indígenes de l'illa. Només vol ser una petita eina, un petit inventari de jaciments subaquàtics de Menorca que contenen materials ebusitans i nord-africans, que ajudi als investigadors de temes comercials a fer la seva tasca. No obstant, sí podem assenyalar, a manera d'unes lleugers conclusions fetes a partir de les dades obtingudes a la carta arqueològica subaquàtic que els materials ebusitans comencen a arribar a l'illa dins el segle V aC, tal com ens mostra l'àmfora PE-13 recuperada al port de Ciutadella.

Al llar del segle IV els púnics encara són escassos, no obstant, al fondejador de Calascoves i a la Cala de Binissafüller, apareixen algunes PE-14. Juntament amb aquesta àmfora poden arribar les PE-22, però és molt probable que aquestes imitacions d'àmfores massaliotes arribin amb les produccions ebusitanes PE-15 i PE-16, les primeres de la primera meitat del segle III aC i les segones de la segona meitat del segle III aC. Serà al llarg del segles III i II aC quan es produirà l'arribada massiva a l'illa de les àmfores ebusitanes i del nord d'Àfrica. Són importants les quantitats de materials recuperats al fondejador de Calascoves, però aquestes produccions són ben presents a altres punts del litoral de Menorca, com el port de Maó, Alcafar, Binissafüller, sa Galera o el port de Ciutadella. Així mateix, l'arribada d'aquests àmfores a l'illa està ben documentada a diferents jaciments terrestres de l'illa (JUAN 2004).

La darrera fase d'arribada de materials que analitzem en aquest article correspon a l'arribada de a l'illa d'àmfores tipus PE-25, presents a quasi bé tots els jaciments que hem analitzat en el nostre article. Es curiós observar com algunes vegades, aquestes àmfores ebusitanes apareixen en derelictes relacionades amb àmfores Dressel 20 Bètiques del segle I dC. Aquesta associació la podem documentar al derelict de Cap de Banyos, i al possible derelict del Moll de l'illa de l'Aire. Potser no són més que casualitats, o bé ens podem trobar davant un fet repetitiu que ens marca unes pautes comercials determinades.

Els nostres treballs de prospecció subaquàtica continuen i esperem poder localitzar més jaciments i materials que ens puguin ajudar a aprofundir en el coneixement del comerç d'aquestes fases de la protohistòria i història de Menorca.

BIBLIOGRAFIA

BELÉN, M ET FERNÁNDES-MIRANDA, M. 1979: "El fondeadero de Cales Coves (Alayor-Menorca)", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 101, Madrid.

FERNÁNDEZ-MIRANDA, M. ET BELÉN, M. 1977: *Arqueología Submarina en Menorca*. Fundació Juan March, Madrid.

GUERRERO, V.; MIRÓ, J. ET RAMÓN, J.: "El pecio de Binissafüller (Menorca). Un mercante púnico del siglo III aC", *Meloussa*, 2, Maó, 9-30.

JUAN, G.; NICOLÁS, J. C. de; PONS, O. 2004: "Menorca, segle IV-II aC, un mercat pel comerç ebusità", *Arqueo Mediterrània*, 8/2004, Barcelona, 261-264.

NICOLÁS MASCARÓ, J.C. de 1974: "Materiales arqueológicos de procedencia submarina recientemente ingresados en el Museo Municipal de Ciudadela", *Menorca Subacuática, suplemento de la Revista de Menorca*, nº5-7. Maó.

NICOLÁS MASCARÓ, J.C. de 1979: "Epigrafía ánforaria en Menorca", *Revista de Menorca*, LXX, primer semestre, Maó, 5-80.

NICOLÁS MASCARÓ, J.C. de 1982: "Carta arqueológica submarina de Menorca", *Geografía e Historia de Menorca*, Tom III, Maó, 168-172.

PONS MACHADO, O. 2005: "Cartes arqueològiques subaquàtiques de Menorca. Un primer estat de la qüestió", *XXIII Jornades d'Estudis Històrics Locals L'antiguitat clàssica i la seva pervivència a les illes Balears*, Palma, 445-457.

PONS MACHADO, O. 2005: "Materials de procedència submarina recuperats al Bol de s'Alga (Illa de l'Aire, Menorca)", *Mayurca*, 30, Universitat de les Illes Balears, Palma, 909-920.

RIERA RULLAN, M.; Martín Menéndez, A. ET AL. 2008: "Primera aproximació al material arqueològic ceràmic trobat a cala en Busquets (Ciutadella-Menorca)", *III jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*, Maó, Col·legi oficial de Doctors i Llicenciats en filosofia i lletres i en ciències de les Illes Balears, Secció d'Arqueologia, Menorca, en premsa.

RODERO RIAZA, A. 1991: "El fondeadero de Cales Coves (Alayor, Menorca, España). Avance de las campañas 1986-1987", *Atti del II Congresso Internazionale di Studi fe-*

nici e punici, Vol. II, 1183-1196.

TEJEDOR MERCADAL; 1978: *Excavaciones arqueológicas submarinas de Menorca*. Editorial Menorca.